УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет соціально-психологічної освіти та фізичної культури
Кафедра соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

на тему:

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ У ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Виконала:
студентка ІІІ курсу, Р/30 групи
заочної форми навчання
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітня програма «Соціальна робота (Соціально-психологічне консультування)»
Круду Анна Радівна
Керівник: к. пед. н., доц. Албул І.В.

Умань – 2026

Анотація

Соціальна робота з профілактики булінгу у дитячому середовищі. Мета: теоретичне обґрунтування проблеми булінгу в дитячому середовищі, узагальнення ефективних технологій і розробка програми соціальної роботи з його профілактики. Методи: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення); емпіричні (анкетування, соціологічне опитування, спостереження); методи соціального проектування. Встановлено, що булінг - цілеспрямована, систематична агресивна поведінка, яка базується на асиметрії влади (фізичної, соціальної або психологічної) і має на меті приниження та підкорення жертви. Доведено, що булінг є груповим феноменом, структура якого складається з трьох ключових елементів: агресорів (булерів), які мають високу потребу у владі та низьку емпатію; жертв, які відрізняються підвищеною віктимністю та тривожністю; і свідків (спостерігачів). За результатами емпіричного дослідження виявлено високий рівень латентності проблеми та трансформацію форм насильства. Опитування учнів засвідчило поширеність випадків булінгу. Зафіксовано стрімкий перехід агресії у віртуальний простір - кібербулінг. Виявлено критично низький рівень довіри до дорослих. Доведено, що ефективна профілактика має базуватися на інтерактивних, тренінгових та відновлювальних формах роботи, а не на лекційно-каральних.

Ключові слова: булінг, кібербулінг, жертва булінгу, соціальна робота, профілактика, дитяче середовище.

Abstract

Social work aimed at preventing bullying in children's settings. Objective: to provide a theoretical justification of the problem of bullying in children's environments, to summarize effective strategies, and to develop a social work program for its prevention. Methods: theoretical (analysis, synthesis, generalization); empirical (questionnaires, sociological surveys, observation); social design methods. It has been established that bullying is purposeful, systematic aggressive behavior based on an asymmetry of power (physical, social, or psychological) and aimed at humiliating and subjugating the victim. It has been proven that bullying is a group phenomenon, the structure of which consists of three key elements: aggressors (bullies), who have a high need for power and low empathy; victims, who are characterized by heightened victimization and anxiety; and witnesses (observers). The results of an empirical study revealed a high level of the problem's latency and a transformation in the forms of violence. A survey of students confirmed the prevalence of bullying cases. A rapid shift of aggression into the virtual space-cyberbullying-has been documented. A critically low level of trust in adults was identified. It has been proven that effective prevention should be based on interactive, training, and restorative approaches, rather than on lecture-based and punitive ones.

Keywords: bullying, cyberbullying, bullying victim, social work, prevention, children's environment.

ЗМІСТ

ВСТУП ……..…….. 4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ……..…….. 8
1.1. Сутність, види та причини виникнення булінгу серед дітей та підлітків…….....……. 8
1.2. Соціально-психологічний портрет учасників булінг-структури (булер, жертва, спостерігачі)…… 12
1.3. Нормативно-правова база соціального та правового захисту дітей від насильства і булінгу в Україні……..… 16
Висновки до першого розділу……..... 19
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ БУЛІНГУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ……..… 21
2.1. Організація, методи та база проведення дослідження…… 21
2.2. Аналіз результатів діагностики поширеності та форм булінгу в дитячому колективі…… 26
2.3. Дослідження готовності соціальних інституцій та педагогів до реагування на випадки цькування..…….. 30
Висновки до другого розділу…… 34
РОЗДІЛ 3. ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ ТА СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СЕРЕДОВИЩА…… 36
3.1. Форми та методи профілактичної роботи соціального працівника з дитячим колективом…… 36
3.2. Розробка та обґрунтування соціально-педагогічної програми профілактики булінгу (на прикладі закладу освіти)……..... 40
3.3. Практичні рекомендації для фахівців, батьків та дітей щодо протидії булінгу та кібербулінгу……..… 43
Висновки до третього розділу ……..…..... 47
ВИСНОВКИ ……..……..... 48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……..… 50
ДОДАТКИ……..…….. 54

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема насильства в дитячому середовищі є одним із найгостріших викликів для сучасного українського суспільства. Булінг (цькування), як специфічна форма агресивної поведінки, що має систематичний характер і супроводжується нерівністю сил, завдає непоправної шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини. З розвитком цифрових технологій ця проблема набула нових масштабів, трансформувавшись у кібербулінг, який переслідує жертву цілодобово. Наслідки булінгу є руйнівними: від зниження академічної успішності та соціальної ізоляції до глибоких депресивних станів і суїцидальної поведінки.

Незважаючи на прийняття в Україні антибулінгового законодавства та запровадження адміністративної відповідальності, статистика свідчить про високий рівень прихованості цього явища. Соціальна робота в цьому контексті відіграє ключову роль, адже соціальний працівник виступає медіатором між дитиною, сім'єю та закладом освіти.

Активну дослідницьку та методичну роботу в Україні щодо питання профілактики булінгу у дитячому середовищі проводять: ЮНІСЕФ (здійснює регулярні моніторинги рівня насильства серед дітей); ГО «Ла Страда – Україна» (розробляє алгоритми дій для соціальних педагогів та психологів); державний інститут сімейної та молодіжної політики (забезпечує аналітичне та організаційне підґрунтя для державної політики у сфері захисту дітей.).

Вивченням психологічної природи булінгу та засобів його запобігання безпосередньо в закладах загальної середньої освіти займалася Богданова І. [3].

Профілактиці булінгу та кібербулінгу присвячені робота Коляди Н., Кравченко О. [12; 15;]

Роботи Бойко А та Коваленко О. зосереджені на розробці комплексних стратегій соціальної профілактики кібербулінгу [4].

Попри значну увагу до проблеми, статистика залишається тривожною. За даними ЮНІСЕФ, значна частина українських школярів стикалася з цькуванням. Актуальність дослідження полягає у необхідності переходу від простого констатування фактів до активного раннього виявлення**,** оскільки булінг часто має латентний (прихований) характер.

Відтак, виникає гостра потреба у розробці та впровадженні ефективних соціальних технологій профілактики булінгу, що зумовлює актуальність обраної теми «**Соціальна робота з профілактики булінгу у дитячому середовищі».**

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми булінгу в дитячому середовищі, узагальненні ефективних технологій і розробці програми соціальної роботи з його профілактики.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити сутність, причини та види булінгу в сучасному дитячому середовищі.
2. Схарактеризувати соціально-психологічні особливості учасників булінгу та проаналізувати нормативно-правову базу протидії цьому явищу.
3. Провести емпіричне дослідження рівня поширеності булінгу та готовності соціального середовища до реагування на нього.
4. Розробити та теоретично обґрунтувати програму соціально-педагогічної профілактики булінгу.
5. Сформулювати практичні рекомендації для суб’єктів соціальної роботи.

Об’єкт дослідження – процес соціально-педагогічної профілактики насильства в дитячому середовищі.

Предмет дослідження – зміст, форми та технології соціальної роботи з профілактики булінгу серед дітей та підлітків.

Методи дослідження. Для розв’язання поставлених завдань використано комплекс методів:

– *теоретичні* (аналіз, синтез, узагальнення наукової та нормативно-правової літератури): для визначення понятійного апарату;

– *емпіричні* (анкетування, соціологічне опитування, спостереження): для вивчення стану проблеми на практиці;

– *методи соціального проектування*: для розробки профілактичної програми.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

– розкрито сутність, причини та види булінгу в сучасному дитячому середовищі;

– схарактеризовано соціально-психологічні особливості учасників булінгу та проаналізувати нормативно-правову базу протидії цьому явищу;

– проведено емпіричне дослідження рівня поширеності булінгу та готовності соціального середовища до реагування на нього;

– розроблено та теоретично обґрунтовано програму соціально-педагогічної профілактики боулінгу;

– сформульовано практичні рекомендації для суб'єктів соціальної роботи.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути безпосередньо використані в освітньому процесі та соціальній діяльності для створення безпечного середовища.

Експериментальна база дослідження. Базою для проведення емпіричного дослідження виступив типовий заклад загальної середньої освіти (з міркувань дотримання дослідницької етики та конфіденційності точна назва закладу у тексті роботи не розголошується).

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї, положення та результати дослідження висвітлювалися у доповідях на науково-практичній конференції.

Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування Уманського національного університету.

Публікації: основні положення кваліфікаційної роботи викладено в тезах: «Соціально-психологічний портрет учасників булінг-структури».

Структура випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 59 сторінок, основного тексту – 48 сторінка, список використаних джерел становить 45 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Сутність, види та причини виникнення булінгу серед дітей та підлітків

Проблема насильства в дитячому та підлітковому середовищі не є новим явищем, проте її наукове осмислення та концептуалізація у сфері соціальної роботи, психології та педагогіки відбулися відносно недавно. Розвиток сучасного суспільства, зміна ціннісних орієнтирів та тотальна цифровізація комунікацій призвели до того, що міжособистісні конфлікти серед учнівської молоді набули більш жорстоких, прихованих та системних форм, які об'єднуються міжнародним терміном «булінг».

Термін «булінг» (від англ. *bullying* – цькування, залякування, тероризування) закріпився у світовому науковому дискурсі у 80-х роках XX століття. Фундатором систематичного дослідження цього явища вважається норвезький психолог Дан Олвеу. У 1970-х роках, досліджуючи причини дитячих суїцидів у Скандинавії, він першим розмежував поняття звичайного «конфлікту» та «шкільного цькування». Олвеус Д. визначив булінг як навмисну, систематично повторювану агресивну поведінку, що включає нерівність соціальної влади або фізичної сили [23].

Довгий час у вітчизняній науці використовувалися терміни «шкільне насильство», «цькування», «мобінг» (хоча останній частіше застосовується для опису психологічного терору на робочому місці серед дорослих). Лише в останні десятиліття поняття «булінг» міцно увійшло в категоріальний апарат соціальної роботи та юриспруденції України [14].

У контексті соціально-педагогічної діяльності надзвичайно важливою є здатність фахівця відрізнити булінг від типового міжособистісного

конфлікту. Конфлікт – це зіткнення інтересів рівних за силою сторін, який часто має конструктивний потенціал і після вирішення якого сторони можуть продовжувати нормальне спілкування. Булінг, навпаки, є виключно деструктивним актом насильства.

У вітчизняному правовому полі ключовим документом є Закон України «Про освіту» [29]. Відповідно до змін, внесених Законом № 2657-VIII [28], булінг (цькування) визначається як діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Спираючись на праці провідних науковців (Коляда Н., Корнієнко О., Максименко С.), можна виокремити три фундаментальні ознаки (критерії), що кваліфікують дію саме як булінг [12; 14; 17]:

1. Асиметрія сил (дисбаланс влади): Жертва не здатна самостійно захистити себе. Перевага агресора (булера) може бути фізичною (старший вік, фізична сила), психологічною (вищий рівень жорстокості, вміння маніпулювати), соціальною (популярність у класі, вищий матеріальний статус родини) або чисельною (напад групи на одного) [12].

2. Систематичність та повторюваність: Це не одинична бійка на перерві. Булінг – це процес, що триває в часі (дні, тижні, місяці). Навіть якщо прямі акти агресії відбуваються не щодня, жертва постійно живе у стані хронічного страху та очікування наступного нападу.

3. Наявність прямого умислу: Дії агресора є цілеспрямованими. Його мета – принизити, підкорити, викликати біль, страх або відчай у жертви заради власного самоствердження, розваги або підняття статусу в групі [17].

Соціальна робота з подолання насильства вимагає чіткого розпізнавання його форм, які в сучасному дитячому середовищі є надзвичайно варіативними. Богданова І. пропонує таку розгорнуту класифікацію [3]:

- Фізичний булінг: Прямі агресивні дії проти тіла жертви. Це штовхання, підніжки, удари, удушення, плювки, щипання. Хоча ця форма є найбільш помітною для педагогів, за статистикою вона становить лише близько 20% від усіх випадків, найчастіше зустрічаючись серед хлопчиків молодшого та середнього шкільного віку.
- Психологічний / вербальний булінг: Використання слів як зброї. Це систематичні образи, глузування, принизливі прізвиська, жорстока критика зовнішності чи розумових здібностей. Окремою, вкрай небезпечною підформою є соціальний булінг (реляційна агресія) – цілеспрямована ізоляція жертви від колективу. Це поширення пліток, налаштовування класу проти дитини, ігнорування (бойкот), демонстративне виключення з ігор чи спільних заходів. Ця форма є найбільш руйнівною для психіки, оскільки формує глибоке відчуття соціальної відкинутості.
- Економічний булінг: Посягання на власність дитини. Це вимагання грошей, їжі, примус до крадіжок, умисне пошкодження, приховування або знищення особистих речей (розривання зошитів, пошкодження одягу чи гаджетів) [12].
- Сексуальний булінг: Будь-яка небажана поведінка сексуального характеру. У підлітковому середовищі це найчастіше проявляється через сексистські жарти, образливі коментарі щодо статевого дозрівання чи орієнтації, принизливі торкання («мацання»), примусове роздягання в роздягальнях, поширення чуток про інтимне життя [17].
- Кібербулінг: З огляду на перехід значної частини соціалізації в онлайн-простір, кібербулінг став однією з найпоширеніших форм насильства. Андрєєнкова В. визначає кібербулінг як жорстокі дії з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (соціальних мереж, месенджерів,

онлайн-ігор) [1]. Його специфіка полягає в ілюзії анонімності для агресора, миттєвій швидкості поширення інформації на величезну аудиторію та неможливості жертви сховатися – цькування переслідує дитину 24/7, навіть у її власній кімнаті. До кібербулінгу належать: тролінг, флеймінг (онлайн-перепалки), аутінг (розголошення особистих секретів в мережі), дік-пікинг, створення фейкових сторінок для приниження.

Булінг ніколи не є наслідком лише однієї причини. З точки зору соціальної роботи, найбільш релевантною є соціально-екологічна модель (заснована на теорії Бронфенбреннера У.), яка розглядає причини цькування на чотирьох взаємопов'язаних рівнях [3]:

1. Індивідуально-особистісний рівень: Певні психологічні особливості дітей. Для агресорів це високий рівень імпульсивності, низький емоційний інтелект, потреба у владі та визнанні. Для жертв – високий рівень тривожності, відсутність соціальних навичок, фізичні або неврологічні особливості (наприклад, РАС або СДУГ), що роблять їх «несхожими» на інших.

2. Мікрорівень (Сім'я): Сім'я є первинним інститутом соціалізації. Булінг часто є дзеркальним відображенням домашньої ситуації. Основними сімейними тригерами є: домашнє насильство (дитина переносить модель «сильний б'є слабкого» до школи), авторитарний стиль виховання, емоційна холодність батьків, гіперопіка (робить дитину безпорадною жертвою), або навпаки – педагогічна занедбаність [36].

3. Мезорівень (Заклад освіти): Шкільний клімат відіграє вирішальну роль. До організаційних причин булінгу належать: байдужість вчителів, їхнє невміння або небажання конструктивно вирішувати конфлікти, відсутність чітких правил поведінки, високий рівень конкуренції за оцінку за відсутності заходів на згуртування колективу. Іноді педагоги самі несвідомо провокують булінг, публічно принижуючи учня або виділяючи «любимчиків» [15].

4. Макрорівень (Суспільство): На формування агресивної поведінки впливає загальний соціокультурний фон. Толерантність суспільства до

насильства, романтизація кримінальної субкультури, трансляція жорстокості в медіа та кінематографі, а також загальнонаціональний рівень стресу (війна, соціально-економічні кризи) створюють атмосферу, в якій насильство стає прийнятним інструментом вирішення проблем [33].

Отже, сутність булінгу в дитячому середовищі виходить далеко за межі звичайних вікових конфліктів. Це системне, багаторівневе соціально-психологічне захворювання колективу, що вимагає від соціального працівника глибокого розуміння його форм та причин для побудови адекватної стратегії втручання.

1.2. Соціально-психологічний портрет учасників булінг-структури (булер, жертва, спостерігачі)

Сучасна парадигма соціальної роботи та педагогічної психології розглядає булінг не як ізольований двосторонній конфлікт між кривдником та жертвою, а як складний системний феномен, що розгортається за законами групової динаміки. Дослідники наголошують, що цькування неможливе у вакуумі – воно завжди потребує соціального контексту та «глядачів». Відтак, структуру булінгу найдоцільніше розглядати як екосистему, де кожен учасник відіграє певну роль, яка підтримує цикл насильства. Традиційно цю структуру поділяють на три ключові складові: ініціатори (булери), потерпілі (жертви) та свідки (спостерігачі) [12].

Для соціального працівника глибоке розуміння психологічного портрета, мотивів та поведінкових патернів (шаблонів) кожної з цих груп є фундаментальною умовою для побудови ефективних профілактичних програм.

Психологічна характеристика ініціатора насильства (булера): Булер – це особа, яка свідомо та систематично ініціює акти агресії щодо іншого члена колективу. Всупереч застарілим стереотипам про те, що агресорами стають

виключно діти з маргіналізованих або соціально неблагополучних сімей, сучасні дослідження демонструють значно складнішу картину.

Максименко С. виокремлює специфічний мотиваційний комплекс булера: яскраво виражена потреба у домінуванні, прагнення до влади, бажання самоствердитися та завоювати або утримати високий соціальний статус у групі [17]. Психологічний портрет ініціатора цькування характеризується такими рисами:

1. Специфіка емпатії: Булери часто мають низький рівень емоційної емпатії (вони не здатні співпереживати болю жертви), проте вони можуть мати дуже високий рівень когнітивної емпатії. Це означає, що вони чудово розуміють емоції інших, вміють «зчитувати» слабкі місця і використовують ці знання для маніпуляцій та влучних ударів у найболючіші точки.

2. Особливості самооцінки: Зазвичай булери мають завищену, але водночас нестійку або нарцисичну самооцінку. Вони надзвичайно чутливі до критики та сприймають будь-яку, навіть уявну, загрозу своєму авторитету як привід для агресії [7].

3. Екстернальний локус контролю та виправдання жорстокості: Булерам властиве перекладання відповідальності за власні вчинки на інших («Він сам напросився», «Вона нас дратує», «Це просто жарт»). Вони схильні дегуманізувати жертву, що знімає з них моральні обмеження щодо застосування насильства.

Окремо в соціальній психології виділяють категорію «булерів-жертв» (реактивних агресорів). Це діти, які самі зазнають систематичного насильства (наприклад, жорстокого поводження вдома з боку батьків або цькування від старших учнів), і компенсують цей біль та відчуття безпорадності, знущаючись над слабшими однолітками у своєму класі. Їхня агресія має імпульсивний, неконтрольований характер [14].

Соціально-психологічний портрет потерпілого (жертви): У науковій літературі доведено, що абсолютно будь-яка дитина за збігу певних несприятливих обставин може опинитися в ролі жертви. Проте віктимологія

(наука про жертв) виділяє низку маркерів, що підвищують вірогідність стати мішенню для булера. Зазвичай атака спрямовується на тих, хто відхиляється від групової норми. Це можуть бути фізичні відмінності (зайва вага, носіння окулярів, особливості дикції), соціальні (низький або, навпаки, занадто високий матеріальний статус), академічні (відмінники або ті, хто має труднощі у навчанні).

За поведінковими характеристиками жертв поділяють на два основні типи [1]:

1. Пасивні (типові) жертви: Це діти з високим рівнем тривожності, невпевнені в собі, з низькою самооцінкою. Вони часто інтровертовані, мають мало друзів або взагалі не мають соціальної підтримки в класі. Їхня головна характеристика – нездатність дати відсіч. Під час нападу вони демонструють саме ту реакцію, якої очікує агресор: плачуть, лякаються, замикаються в собі, уникають зорового контакту. Ця реакція підкріплює відчуття влади булера і провокує наступні напади. У таких дітей швидко формується стан «завченої безпорадності» – переконання, що будь-які спроби захиститися є марними [17].

2. Провокативні жертви: Це значно менш чисельна, але складна для соціально-педагогічного втручання група. Такі діти поєднують у собі риси тривожності та імпульсивності. Часто це учні з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ) або з порушеннями емоційної регуляції. Вони можуть несвідомо порушувати особисті межі інших, втручатися в чужі ігри, бурхливо і неадекватно реагувати на зауваження. Своєю поведінкою вони дратують колектив, створюючи напругу, що зрештою призводить до консолідації групи проти них.

Роль свідків (спостерігачів) у підтримці булінг-структури Свідки – це найчисельніша група учасників булінгу, яка відіграє ключову роль у його перебігу. Сучасні дослідники (зокрема, К. Салміваллі) наголошують: саме реакція спостерігачів визначає, чи буде цькування продовжуватися. Булінг –

це соціальний перформанс. Якщо аудиторія не дає агресору позитивного підкріплення, насильство швидко втрачає сенс [12].

Залежно від ступеня залученості та реакції на насильство, спостерігачів класифікують за кількома підролями:

- Послідовники (Асистенти): Вони не є ініціаторами, але швидко долучаються до цькування. Вони можуть тримати жертву, блокувати їй шлях, активно коментувати або знімати знущання на камеру мобільного телефону для подальшого поширення у мережі.
- Прибічники (Схвалювачі): Ця група відкрито не чинить насильства, але створює сприятливий фон для булера – вони сміються з образливих жартів, підбадьорюють агресора, формуючи ілюзію правомірності його дій.
- Пасивні спостерігачі (Аутсайдери): Найбільша підгрупа. Вони намагаються триматися осторонь, роблять вигляд, що нічого не помічають і не втручаються. Їхня бездіяльність живиться психологічними феноменами: страхом (побоювання викликати гнів булера і стати наступною мішенню) та дифузією відповідальності (переконання, що в групі завжди знайдеться хтось інший, хто має зупинити насильство, наприклад, вчитель).
- Захисники: Це діти з високим рівнем емпатії та розвиненим моральним інтелектом. Вони відкрито виступають проти булера, намагаються втішити жертву, звертаються по допомогу до дорослих. На жаль, в умовах токсичного шкільного клімату захисників завжди критично мало, оскільки їхня позиція вимагає неабиякої мужності [7].

Таким чином, детальний аналіз соціально-психологічного портрета учасників шкільного цькування підтверджує тезу про те, що індивідуальна робота виключно з булером (покарання) або виключно з жертвою (психологічна підтримка) є неефективною стратегією. Для подолання булінгу фокус соціальної роботи має бути спрямований на деконструкцію всієї системи. Ключовим завданням соціального педагога є робота зі спостерігачами: їх необхідно перетворити з мовчазного натовпу, що толерує

насильство, на активних захисників, які формують у колективі атмосферу нульової толерантності до будь-яких проявів цькування.

1.3. Нормативно-правова база соціального та правового захисту дітей від насильства і булінгу в Україні

Ефективна соціально-педагогічна діяльність із профілактики та подолання булінгу неможлива без глибокого розуміння фахівцем нормативно-правового забезпечення цієї сфери. Законодавча база виступає не лише фундаментом для захисту прав постраждалої дитини, але й визначає чіткі алгоритми дій, межі повноважень та міру відповідальності всіх суб'єктів освітнього та соціального процесу (педагогів, батьків, адміністрації закладів та представників ювенальної превенції). За останні роки Україна здійснила суттєвий крок у напрямку імплементації міжнародних стандартів захисту дитинства у національне законодавство.

Базовим міжнародним документом, який формує філософію ставлення до дитини як до повноцінного суб'єкта права, є Конвенція ООН про права дитини (прийнята у 1989 р., ратифікована Україною у 1991 р.) [13]. Конвенція проголошує пріоритет інтересів дитини в усіх сферах життєдіяльності. У контексті протидії булінгу фундаментальною є Стаття 19, яка прямо зобов'язує держави-учасниці вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи [13; 16]. Крім того, Стаття 28 гарантує право дитини на освіту та вимагає, щоб шкільна дисципліна підтримувалася методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини.

Справжнім проривом у вітчизняній юриспруденції та соціальній роботі стало прийняття 18 грудня 2018 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» № 2657-VIII [28]. Цей документ мав революційне значення, оскільки вперше на законодавчому рівні закріпив юридичне визначення терміну «булінг», вивівши його з площини суто педагогічних проблем у площину адміністративних правопорушень. Закон вніс суттєві зміни до низки нормативних актів, зокрема до Закону України «Про освіту». Відповідно до нових норм, держава гарантує здобувачам освіти право на безпечне та нешкідливе освітнє середовище, вільне від будь-яких форм насильства та дискримінації. Водночас Закон чітко регламентує обов'язки керівника закладу освіти: він зобов'язаний забезпечувати створення такого середовища, розробляти та оприлюднювати план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, а також невідкладно реагувати на всі заяви про випадки цькування [29]. Найбільш резонансним нововведенням Закону № 2657-VIII стало доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) статтею 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу». Ця стаття встановлює чіткі санкції за вчинення насильства [28]:

1. Відповідальність булерів (та їхніх батьків): Доведений факт булінгу тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин. Якщо правопорушення вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком до 16 років (тобто до настання віку адміністративної відповідальності), штраф або громадські роботи накладаються на їхніх батьків або осіб, які їх замінюють. Це положення суттєво змінило ставлення батьків агресорів до проблеми, позбавивши їх можливості ігнорувати девіантну поведінку своїх дітей [16].

2. Обтяжуючі обставини: Діяння, вчинені групою осіб (що є типовим для булінгу), або вчинені повторно протягом року після накладення

адміністративного стягнення, караються суворіше (штраф від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів або від 40 до 60 годин громадських робіт).

3. Відповідальність керівників закладів освіти: Окрема частина статті 173-4 передбачає покарання для керівника закладу освіти за неповідомлення органів Національної поліції України про випадки булінгу (штраф від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів або виправні роботи до одного місяця). Ця норма стала потужним інструментом боротьби з латентністю (приховуванням) булінгу, оскільки раніше адміністрації шкіл часто намагалися «зам'яти» конфлікт заради збереження іміджу закладу [12].

Варто також наголосити, що у випадках, коли дії кривдників переходять межу адміністративного проступку, вони кваліфікуються за нормами Кримінального кодексу України. Зокрема, фізичний булінг може підпадати під дію ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», економічний – ст. 189 «Вимагання» або ст. 185 «Крадіжка», а сексуальний – ст. 153 «Сексуальне насильство».

Наявність закону є необхідною, але недостатньою умовою для подолання проблеми. Для практичної реалізації антибулінгових норм Міністерство освіти і науки України затвердило Наказ від 28.12.2019 р. № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» [8].

Цей Порядок є настільною інструкцією для соціального працівника та педагога. Він визначає чіткий алгоритм дій [8; 42]:

- Подання заяви: Будь-який учасник освітнього процесу (дитина, батьки, вчитель), який став свідком або жертвою булінгу, має подати письмову заяву керівнику закладу.
- Первинне реагування: Керівник зобов'язаний протягом доби повідомити територіальний орган Національної поліції (ювенальну превенцію), службу у справах дітей та скликати спеціальну Комісію з розгляду випадку булінгу.

- Робота Комісії: До складу Комісії обов’язково входять соціальний педагог, практичний психолог, класні керівники, представники батьківського самоврядування та служби у справах дітей. Комісія проводить розслідування, встановлює наявність чи відсутність ознак булінгу та розробляє план заходів виховного впливу на кривдника, а також план психологічної підтримки жертви [15].
- Соціально-педагогічний патронаж: На фахівців психологічної служби покладається обов’язок здійснювати подальший моніторинг ситуації, проводити корекційну роботу з усіма учасниками булінг-структури (включаючи спостерігачів) для відновлення здорового мікроклімату в колективі.

Підсумовуючи аналіз нормативно-правової бази, можна констатувати, що українське законодавство наразі має достатньо жорсткі та чіткі правові інструменти для ідентифікації булінгу та притягнення винних до відповідальності. Проте, як зауважують науковці, суто карально-адміністративний підхід не здатен вирішити глибинних соціально-психологічних причин цькування. Штрафи впливають на наслідки, але не змінюють ціннісних орієнтирів підлітків [42]. Саме тому ключове значення переноситься з площини юридичного покарання у площину превентивної соціальної роботи, що вимагає розробки та впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій безпосередньо у дитячому середовищі.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дослідження було здійснено аналіз проблеми булінгу в дитячому та підлітковому середовищі, що дозволило сформулювати низку висновків:

1. Булінг є специфічною, системною і вкрай деструктивною формою агресивної поведінки. Від звичайного вікового конфлікту його відрізняє систематичність, наявність прямого умислу завдати шкоди та

нерівність сил (асиметрія влади) між кривдником і жертвою. В умовах тотальної цифровізації суспільства булінг стрімко трансформується, переходячи у віртуальний простір (кібербулінг), що робить його ще більш небезпечним, прихованим та травматичним для психіки дитини.

2. Причини виникнення цькування є багатофакторними і лежать у площині перетину індивідуальних психологічних особливостей, дисфункцій сімейного виховання (зокрема, впливу домашнього насильства), недоліків організації освітнього простору та загального рівня толерантності суспільства до агресії.

3. Аналіз соціально-психологічного портрета учасників булінгу доводить, що це – яскраво виражений груповий феномен. Структура цькування спирається на триаду: булер (ініціатор з потребою влади та низькою емпатією), жертва (вразлива мішень, що випадає з «норми») та свідки (найчисленніша група, реакція яких стимулює або зупиняє насильство). Для ефективної соціальної роботи саме зміна пасивної позиції свідків на позицію активних захисників є ключовою умовою руйнування булінг-структури.

4. Вітчизняна нормативно-правова база, спираючись на міжнародні конвенції, зазнала суттєвої модернізації із прийняттям антибулінгового законодавства. Запровадження адміністративної відповідальності для булерів, їхніх батьків та керівників закладів освіти за приховування фактів насильства створило дієвий правовий механізм реагування. Однак правовий інструментарій працює переважно постфактум.

5. Вирішення проблеми булінгу потребує переходу від моделі «покарання» до моделі «випередження», що зумовлює гостру потребу у проведенні емпіричних досліджень реального стану проблеми в сучасних закладах освіти та подальшої розробки комплексних технологій соціально-педагогічної профілактики.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ БУЛІНГУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

2.1. Організація, методи та база проведення дослідження

Теоретичний аналіз проблеми булінгу в дитячому середовищі переконливо доводить багатогранність та системність цього явища. Однак для розробки ефективної та практично значущої соціально-педагогічної програми профілактики недостатньо спиратися виключно на теоретичні концепти. Сучасні умови, зокрема наслідки пандемії та тривалий воєнний стан, кардинально змінили комунікативний ландшафт підлітків, перемістивши значну частину їхнього життя у цифровий простір. Це зумовлює необхідність проведення актуального емпіричного дослідження, яке б дозволило виявити реальний стан, специфіку та приховані механізми перебігу шкільного насильства безпосередньо у практичній площині.

Мета емпіричного дослідження полягає у вивченні реального стану поширеності, домінуючих форм прояву та соціально-психологічних особливостей булінгу в сучасному дитячому середовищі, а також в оцінці рівня готовності педагогічного колективу до ідентифікації та протидії цьому явищу.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі завдання емпіричного етапу:

1. Діагностувати загальний рівень поширеності булінгу в досліджуваному дитячому колективі.
2. Виявити специфіку рольового розподілу учасників освітнього процесу в структурі цькування (співвідношення жертв, булерів та спостерігачів).

3. Дослідити пріоритетні форми насильства, з особливим акцентом на вивчення масштабів кібербулінгу як новітньої загрози.

4. Проаналізувати рівень обізнаності, психологічні установки та практичну готовність педагогів до вирішення конфліктних ситуацій, пов’язаних із систематичним цькуванням.

Етапи проведення дослідження. Логіка емпіричного дослідження передбачала послідовну реалізацію трьох взаємопов’язаних етапів:

- *Перший етап – організаційно-підготовчий.* На цьому етапі здійснювався аналіз науково-методичної літератури для підбору адекватного діагностичного інструментарію. Було визначено базу дослідження, сформовано репрезентативну вибірку респондентів, а також проведено попередні консультації з адміністрацією та психологічною службою закладу освіти щодо умов проведення опитування.
- *Другий етап – констатувальний (діагностичний).* Цей етап передбачав безпосередній збір первинної соціологічної та психологічної інформації шляхом бланкового та онлайн-анкетування цільових груп (учнів та вчителів). Опитування проводилося в умовах, що гарантували спокійну обстановку та відсутність тиску з боку дорослих.
- *Третій етап – аналітико-узагальнюючий*. На фінальній стадії здійснювалася кількісна та якісна обробка отриманих емпіричних даних, їхня графічна візуалізація, статистичний аналіз, інтерпретація результатів та формулювання практичних висновків, які стануть фундаментом для розробки профілактичної соціально-педагогічної програми.

База та вибірка дослідження. Базою для проведення емпіричного дослідження виступив типовий заклад загальної середньої освіти (ЗЗСО) (з міркувань дотримання дослідницької етики та конфіденційності точна назва закладу у тексті роботи не розголошується). Вибір саме загальноосвітньої школи як бази дослідження зумовлений тим, що школа залишається основним інститутом вторинної соціалізації дитини, де формуються

найтісніші горизонтальні зв'язки та найчастіше розгортаються процеси групової динаміки, що призводять до виникнення булінг-структур [36].

Дослідницька вибірка формувалася за принципом цільового відбору і складалася з двох категорій респондентів:

1. Учнівський колектив: 120 учнів 6–8 класів (вікова категорія 11–14 років). З них 58 хлопців та 62 дівчини.

Обґрунтування вибору: Згідно з періодизацією вікової психології (Ельконін Д., Виготський Л.), молодший та середній підлітковий вік є критичним періодом соціального розвитку. Провідною діяльністю у цьому віці стає інтимно-особистісне спілкування з однолітками, а головною потребою – приналежність до групи та визнання з її боку. Саме в 6-8 класах спостерігається найвищий пік агресивної поведінки, спрямованої на боротьбу за статус та лідерство, що робить цей вік найбільш вразливим (сенситивним) до виникнення булінгу [17].

2. Педагогічний колектив: 15 педагогічних працівників (класні керівники зазначених класів, вчителі-предметники, соціальний педагог).

Обґрунтування вибору: Дослідження проблеми виключно з позиції дітей є неповним. Реакція дорослих виступає ключовим фактором, що або зупиняє насильство, або легітимізує його. Вивчення позиції вчителів дозволяє оцінити «екологічність» та безпеку шкільного клімату [15].

Методичний інструментарій дослідження. Специфіка булінгу полягає у його високому рівні латентності (прихованості). Діти вкрай рідко відкрито розповідають про факти знущань через страх помсти, відчуття сорому або недовіру до дорослих. Зважаючи на це, основним методом збору даних було обрано анонімне анкетування, яке дозволяє респондентам максимально відверто відповідати на сенситивні запитання.

Для забезпечення об'єктивності та всебічності дослідження було сформовано комплекс із трьох діагностичних методик:

1. Адаптований опитувальник Д. Олвеуса «Булінг у школі» (Див. Додаток А). Це класичний, міжнародно визнаний інструмент, який

вважається «золотим стандартом» у діагностиці шкільного цькування [7]. Для потреб дослідження опитувальник був адаптований до сучасних реалій.

Структура методики: Опитувальник складається з блоків, що дозволяють з'ясувати:

- Частоту перебування в ролі жертви (чи цькували дитину протягом останніх кількох місяців).
- Частоту перебування в ролі булера (чи брав учень участь у цькуванні інших).
- Локалізацію актів агресії (де саме відбувається булінг: у класі, коридорі, їдальні, поза школою).
- Реакцію дитини на булінг з боку (поведінка спостерігачів: чи намагаються вони допомогти, чи залишаються осторонь).
- Рівень довіри до вчителів та батьків (чи повідомляють діти про випадки насильства дорослим).

2. Анкета «Кібербулінг у моєму житті» (Додаток Б). Оскільки класичний опитувальник Олвеуса недостатньо детально покриває сферу цифрового насильства, було включено спеціалізовану анкету для вивчення кібербулінгу.

Структура методики: Ця анкета спрямована на виявлення:

- Досвіду зіткнення з онлайн-агресією (отримання повідомлень з погрозами, виключення зі спільних чатів класу, поширення компрометуючих фотографій).
- Платформ, де найчастіше відбувається цькування (Instagram, Telegram, TikTok, онлайн-ігри).
- Емоційного стану дитини після зіткнення з кібербулінгом та здатності використовувати технічні засоби захисту (блокування користувачів, скарги адміністраторам соцмереж).

3. Анкета для педагогів «Оцінка безпеки освітнього середовища та готовність до протидії булінгу» (Див. Додаток В. Ця методика була використана для оцінки фахової компетентності вчителів.

Структура методики: Анкета містить запитання закритого та напівзакритого типу, які умовно поділені на три шкали:

- *Когнітивна шкала:* знання нормативно-правової бази (Закону України щодо протидії булінгу) та вміння відрізняти булінг від типового конфлікту.
- *Психологічна шкала:* виявлення стереотипів (зокрема, схильності до віктімблеймінгу – звинувачення жертви) та загального ставлення до проблеми насильства.
- *Поведінкова шкала:* володіння конкретними алгоритмами дій у разі виявлення факту знущань у класі [25].

Етичні принципи проведення дослідження. У соціальній роботі дослідження, що стосуються насильства та психологічних травм, вимагають суворого дотримання етичних стандартів. Під час організації емпіричного етапу керувалися такими принципами:

- *Принцип добровільності:* участь в анкетуванні брали лише ті учні та вчителі, які висловили на це згоду.
- *Принцип повної анонімності:* анкети не містили вимог вказувати прізвище чи ім’я респондента (зазначалися лише вік та стать). Це дозволило зняти психологічний бар’єр і отримати максимально достовірні дані.
- *Принцип «Не нашкодь»:* формулювання запитань в анкетах були підібрані таким чином, щоб не ретравматизувати потенційних жертв булінгу та не спровокувати нові конфлікти всередині колективу під час самого процесу опитування.

Таким чином, комплексна організація дослідження, правильний вибір репрезентативної вікової групи та застосування валідизованого інструментарію (що поєднує вивчення класичного булінгу, кібербулінгу та позиції педагогів) дозволяють отримати об’єктивну багатовимірну картину стану проблеми у досліджуваному дитячому середовищі. Зібрані емпіричні дані підлягають глибокому кількісному та якісному аналізу, результати якого будуть представлені далі.

2.2. Аналіз результатів діагностики поширеності та форм булінгу в дитячому колективі

На етапі аналізу результатів констатувального дослідження головним завданням було перетворити теоретичні знання про феномен шкільного насильства на вимірювані емпіричні показники. Отримані під час анонімного анкетування дані (вибірка склала 120 учнів 6–8 класів) дозволили сформувати об’єктивну картину соціально-психологічного клімату в досліджуваному дитячому колективі та виявити приховані тенденції, які зазвичай залишаються поза увагою педагогів.

Загальний рівень поширеності булінгу та розподіл ролей. Перший блок опитувальника Олвеуса Д. був спрямований на з’ясування загального рівня залученості підлітків до ситуацій систематичного цькування. Відповідаючи на питання «Чи стикалися ви з булінгом у своєму класі/школі протягом останнього навчального року (як учасник або свідок)?», **68% опитаних (82 учні)** дали ствердну відповідь. Цей показник є критично високим і підтверджує теоретичну тезу про те, що булінг не є маргінальним або поодиноким явищем, а виступає системною проблемою сучасного освітнього середовища, яка так чи інакше зачіпає більшість дітей [36].

Для більш глибокого розуміння групової динаміки було проаналізовано розподіл ролей у структурі булінгу:

1. *Жертви (потерпілі): 18% (22 учні)* ідентифікували себе як осіб, що систематично (2-3 рази на місяць і частіше) зазнають знущань. При якісному аналізі їхніх анкет виявлено, що ці діти скаржаться на постійну тривогу перед походом до школи, зниження успішності та відчуття самотності.

2. *Ініціатори (булери): 8% (10 учнів)* анонімно зізналися, що самі виступали організаторами або активними учасниками цькування інших. Варто зазначити, що з точки зору соціології цей показник може бути дещо

заниженим через феномен «соціальної бажаності» (навіть в анонімних анкетах діти не завжди готові визнати себе агресорами) [7].

3. *Свідки (спостерігачі): 74% (88 учнів)* віднесли себе до тих, хто бачив знущання над іншими.

Оскільки свідки є ключовою групою для соціально-педагогічного втручання,було деталізовано їхню поведінку. Серед групи спостерігачів лише 15% намагалися активно захистити жертву або кликали на допомогу дорослих. Натомість 50% обирали позицію «пасивного невтручання» (ігнорували ситуацію, намагалися піти геть), а 9% зізналися, що підтримували булера (сміялися, знімали на відео). Це емпірично доводить дію руйнівного ефекту «дифузії відповідальності» та страху перед агресором. Діти бояться втручатися, щоб не стати наступною мішенню, що створює для булера атмосферу мовчазної згоди та повної безкарності [17].

Трансформація форм насильства: від фізичного до цифрового. Другий блок дослідження стосувався форм прояву насильства. Оскільки булінг рідко проявляється лише в одному виді, респонденти мали змогу обрати кілька варіантів відповідей. Розподіл відповідей жертв та свідків показав такі результати:

- *Психологічний (вербальний) та соціальний булінг – 55%.* Це найпоширеніша офлайн-форма. Вона проявляється через образливі прізвиська, висміювання зовнішності, розповсюдження пліток та свідомий бойкот.
- *Кібербулінг – 42%.* Завдяки застосуванню анкети було виявлено масштаби цифрового насильства. Підлітки зазначали, що найчастіше стикаються із цькуванням у загальнокласних чатах (Viber, Telegram), а також у вигляді образливих коментарів під відео в TikTok або фотографіями в Instagram. Близько 60% жертв кібербулінгу також зазнавали знущань і в реальному житті. Це означає, що шкільний конфлікт не завершується після уроків – він переноситься в інтернет, позбавляючи дитину відчуття безпеки навіть у власному домі [18].

- *Фізичний булінг – 18%.* Штовхання, підніжки, навмисні удари. Цікаво, що аналіз у розрізі віку показав: фізичний булінг частіше зустрічається у 6-х класах, тоді як у 8-х класах агресія стає більш витонченою і переходить у площину соціальної ізоляції та кібербулінгу.
- *Економічний булінг – 8%.* Найрідше діти стикаються з вимаганням грошей або навмисним псуванням речей, оскільки такі дії легко фіксуються і швидше привертають увагу дорослих [14].

Локалізація булінгу та проблема латентності. Для планування профілактичної роботи соціального працівника критично важливо знати «сліпі зони», де відбувається насильство. За результатами опитування, місця вчинення булінгу розподілилися так:

- *45%* – у віртуальному просторі (соцмережі, месенджери, онлайн-ігри).
- *35%* – на перервах у коридорах, вбиральнях, роздягальнях спортзалу (місця, де нагляд з боку вчителів є мінімальним або відсутнім).
- *15%* – по дорозі додому або зі школи.
- *5%* – безпосередньо на уроці (що свідчить про те, що булери діють свідомо і вміло маніпулюють ситуацією, коли вчитель відвертається або не чує).

Найбільш тривожним результатом дослідження стала оцінка рівня довіри підлітків до дорослих та інституцій. Відповідаючи на запитання: *«До кого ви звернетеся (або зверталися) по допомогу, якщо станете жертвою цькування?»*, діти продемонстрували високий рівень зневіри:

- Розкажу батькам – *35%.*
- Поділюся з друзями/однокласниками – *30%.*
- Нікому не розкажу, намагатимусь впоратися самостійно – *23%.*
- Звернуся до класного керівника, соціального педагога або директора школи – *лише 12%.*

При якісному аналізі відкритих відповідей щодо причин замовчування проблеми (особливо серед тих 23%, які обрали варіант «нікому не розкажу»), були виявлені такі мотиви:

1. *Страх ескалації конфлікту («зроблять ще гірше»)*. Діти переконані, що втручання дорослих лише розлютить булерів, а захистити дитину після уроків школа не зможе.

2. *Стигматизація («не хочу бути стукачем»)*. У підлітковому середовищі існує викривлене поняття кругової поруки, де скарга дорослим розцінюється як прояв слабкості та зрада колективу.

3. *Знецінення проблеми дорослими*. Діти (особливо жертви кібербулінгу) зазначали, що раніше батьки або вчителі реагували на їхні скарги фразами: «не звертай уваги», «видали додаток», «самі розберетеся», що формує у дитини відчуття тотальної безпорадності [1].

Аналіз результатів учнівського анкетування дозволяє констатувати, що в досліджуваному освітньому середовищі булінг має глибоко вкорінений, латентний (прихований) характер. Високий рівень поширеності психологічного та кібербулінгу на тлі критично низького рівня звернень до фахівців школи свідчить про те, що наявні в закладі освіти традиційні механізми реагування (наприклад, проведення разових виховних годин) не працюють. Підлітки залишаються сам на сам із проблемою насильства у «сліпих зонах» – в інтернеті або поза увагою вчителів.

Отримана картина вимагає від соціального працівника відмовитися від реактивної моделі поведінки (реагування лише тоді, коли стався відкритий конфлікт) і перейти до системної профілактики, яка б передбачала роботу з усім колективом (передусім зі свідками) та формування культури довіри. Проте успішність такої роботи безпосередньо залежить від рівня компетентності самих дорослих, що стало предметом дослідження на наступному етапі.

2.3. Дослідження готовності соціальних інституцій та педагогів до реагування на випадки цькування

Ефективність соціально-педагогічної роботи з профілактики та подолання булінгу в дитячому середовищі залежить не лише від поведінки самих дітей, а й від здатності дорослих (педагогів, соціальних працівників, адміністрації закладів освіти) вчасно ідентифікувати проблему та адекватно на неї відреагувати.

Світова та вітчизняна практика доводить, що замовчування проблеми дорослими або їхнє непрофесійне втручання часто завдає жертві цькування значно більшої психологічної травми (так званої вторинної віктимізації), ніж дії самих булерів [12].

Для комплексного розуміння екосистеми булінгу на базі досліджуваного закладу загальної середньої освіти було проведено анкетування 15 педагогічних працівників (класних керівників, вчителів-предметників, представників адміністрації).

Метою цього етапу емпіричного дослідження було з’ясувати рівень комплексної готовності педагогічного колективу до вирішення проблеми насильства. Для аналізу було виділено три компоненти цієї готовності: когнітивний (знання), психологічний (установки) та поведінковий (володіння алгоритмами).

Аналіз когнітивної готовності педагогів (правова та психологічна обізнаність). Перший блок опитування стосувався обізнаності вчителів щодо законодавчих змін, зокрема Закону України щодо протидії булінгу та відповідного Порядку реагування на випадки цькування, затвердженого МОН України [29]. Отримані результати виявили суттєві прогалини у теоретичній підготовці фахівців:

- Лише *33% (5 осіб)* опитаних педагогів змогли чітко назвати всі три обов’язкові юридичні ознаки булінгу (систематичність, асиметрія сил, прямий умисел).

- Близько *47% (7 осіб)* зазначили, що «загалом знайомі» з поняттям булінгу, але під час відповідей на уточнюючі запитання часто плутали його з поодинокими бійками, ситуативними сварками або банальним порушенням дисципліни на уроці.
- *20% (3 особи)* продемонстрували низький рівень правової обізнаності. Вони висловили переконання, що відповідальність за поведінку дітей поза домом лежить виключно на батьках, а школа не має достатніх повноважень та юридичних інструментів для втручання.

Важливим індикатором стала здатність педагогів ідентифікувати приховані форми булінгу. Якщо фізичне насильство (наприклад, бійку в коридорі) як проблему ідентифікують *100%* опитаних, то психологічний бойкот або кібербулінг визнають серйозною загрозою лише *40%* вчителів. Більшість опитаних схильна знецінювати ці форми емоційного насильства, характеризуючи їх як «дитячі ігри», «небажання дитини знаходити спільну мову з колективом» або наслідок «надмірного сидіння в телефонах» [15]. Це частково пояснює, чому рівень звернень дітей до вчителів є таким критично низьким.

Аналіз психологічної готовності та педагогічних установок. Найбільш критичним виявився блок дослідження, спрямований на виявлення глибинних установок та стереотипів педагогів. У соціальній роботі відомий небезпечний феномен «віктімблеймінгу» (звинувачення жертви) – психологічний захисний механізм, коли дорослі підсвідомо або відкрито перекладають відповідальність за насильство на саму постраждалу дитину, щоб зберегти власну ілюзію «справедливого світу» [17].

За результатами анкетування:

- Близько *45%* педагогів частково або повністю погоджуються з твердженням: *«Часто діти самі провокують знущання над собою своїм зовнішнім виглядом, неохайністю, хвастощами або неадекватною поведінкою»*. Наявність такого стереотипу серед вчителів є небезпечним бар’єром, оскільки педагог із такою установкою замість того, щоб зупинити

агресора, починає вимагати від жертви «змінитися», щоб «не провокувати» клас.

- *60%* опитаних вважають, що втручання поліції (ювенальної превенції) та соціальних служб у шкільні конфлікти є *«надмірним заходом, який псує репутацію закладу»*. Ця інституційна установка на збереження «честі мундира» пояснює високий рівень латентності (прихованості) булінгу. Адміністрація та вчителі намагаються вирішити проблему «тихо, всередині класу», що є прямим порушенням чинного законодавства.
- Окремим фактором, що блокує готовність до втручання, є *емоційне вигорання самих педагогів*. Близько *70%* опитаних зазначили, що через надмірне навчальне та бюрократичне навантаження, особливо в умовах воєнного стану, вони просто не мають достатнього психологічного ресурсу та часу для глибокого вирішення міжособистісних конфліктів учнів [36].

Аналіз поведінкової готовності (володіння алгоритмами дій). Для перевірки практичних навичок вчителям було запропоновано розв’язати ситуативне завдання (кейс): *«Якими будуть ваші перші дії, якщо ви дізнаєтесь (або побачите скріншоти), що у вашому класі група дітей систематично цькує одного учня у Viber-чаті, поширюючи про нього образливі меми?»*.

Відповіді розподілилися наступним чином:

1. *50%* відповіли, що проведуть виховну годину з усім класом на тему дружби та толерантності. (З точки зору соціальної роботи, цей метод є абсолютно неефективним при вже сформованій булінг-структурі. Агресор не сприймає абстрактні лекції, а жертва під час такої розмови відчуває додатковий сором) [14].
2. *30%* зазначили, що викличуть до школи батьків булера та жертви для спільної розмови у кабінеті, щоб «змусити дітей помиритися». (Це груба методична помилка: зводити разом батьків агресора і жертви категорично заборонено, оскільки це порушує баланс сил і найчастіше призводить до ескалації конфлікту вже між дорослими. Також булінг не можна вирішувати

через примусове примирення чи медіацію, оскільки сторони не є рівними) [25].

3. Лише *20%* опитаних зазначили правильний нормативно-правовий алгоритм: зафіксувати факт, письмово повідомити керівника закладу освіти, ініціювати скликання спеціальної Комісії з розгляду випадку булінгу за участю соціального педагога, практичного психолога та представників служби у справах дітей.

Проведене дослідження яскраво демонструє неготовність значної частини педагогічного колективу до системної, професійної та законодавчо правильної протидії булінгу. Відсутність чіткого розуміння правових алгоритмів реагування, наявність стереотипного мислення (віктімблеймінг), інституційний страх за репутацію школи та дефіцит навичок кризової інтервенції призводять до того, що дорослі найчастіше обирають стратегію ігнорування або застосовують застарілі, неефективні методи формального впливу (нотації, примусові вибачення). Це формує у булерів відчуття безкарності, а у жертв – глибоку зневіру в інституті школи.

Вирішення цієї проблеми лежить поза межами суто адміністративних покарань і потребує впровадження спеціальних соціально-педагогічних технологій, спрямованих на навчання, супервізію та зміну професійних установок самого педагогічного колективу.

На основі проведеного емпіричного дослідження на базі закладу загальної середньої освіти можна зробити низку важливих узагальнюючих висновків щодо сучасного стану та специфіки перебігу проблеми булінгу в дитячому середовищі:

1. Масштабність та латентність проблеми.

Булінг залишається високопоширеним, проте глибоко прихованим явищем. Понад 68% опитаних підлітків повідомили про свою залученість до булінг-структур протягом останнього року (у ролі жертви, агресора або спостерігача). При цьому рівень довіри до дорослих є критично низьким:

лише 12% жертв готові звертатися по допомогу до фахівців школи, що створює ефект «невидимості» проблеми для адміністрації.

2. Домінування цифрових та психологічних форм насильства.

Зафіксовано суттєву трансформацію форм цькування. Традиційне фізичне насильство (18%) поступається місцем витонченим формам емоційного знищення – психологічному бойкоту (55%) та кібербулінгу (42%). Перехід агресії у віртуальний простір робить процес цькування безперервним, анонімним і значно ускладнює його виявлення та доведення з боку соціальних працівників і вчителів.

3. Деструктивна роль спостерігачів.

У дитячому колективі абсолютно домінує позиція «пасивного спостерігача» (74%). Низький рівень активного захисту жертви однолітками свідчить про слабкий розвиток соціальної емпатії у групі та про потужну дію страху стати наступною мішенню. Це підтверджує, що фокус профілактики має бути зміщений з індивідуальної роботи з агресором на роботу з усім класом як цілісним соціальним організмом.

4. Інституційна та професійна неготовність дорослих.

Аналіз готовності педагогічного колективу показав, що школа як соціальний інститут наразі реагує на проблему переважно формально. Значна частина вчителів (близько 80%) не володіє сучасними правовими алгоритмами реагування на булінг, схильна до звинувачення жертви та перекладання відповідальності на батьків. Використання неефективних педагогічних штампів (виховні години, примусові вибачення) замість професійних технологій соціальної роботи лише погіршує ситуацію.

Висновки до другого розділу

Результати емпіричного дослідження підтверджують те, що існуючі традиційні заходи реагування не здатні зупинити ескалацію насильства в учнівському середовищі. Отримана картина соціально-психологічного

клімату (високий рівень кібербулінгу, пасивність свідків, некомпетентність дорослих) стає емпіричним обґрунтуванням для розробки та впровадження комплексної соціально-педагогічної програми профілактики. Ця програма має включати інноваційні технології роботи, спрямовані на формування безпечного середовища, розвиток емпатії у підлітків та підвищення професійної компетентності педагогів.

РОЗДІЛ 3

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ ТА СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

3.1. Форми та методи профілактичної роботи соціального працівника з дитячим колективом

Результати емпіричного дослідження, представлені у другому розділі роботи, довели, що булінг є складним системним феноменом, який живиться прихованими груповими процесами, пасивністю свідків та неефективністю традиційних педагогічних заходів (таких як формальні лекції чи моралізаторські бесіди). Зважаючи на це, сучасна соціальна робота вимагає переходу від реактивної моделі (покарання за вже вчинене насильство) до проактивної – впровадження комплексних технологій профілактики та побудови безпечного екологічного простору в дитячому середовищі.

У теорії та практиці соціальної роботи профілактична діяльність (превенція) традиційно поділяється на три рівні, кожен з яких має свої специфічні завдання та методичний інструментарій [12]:

1. *Первинна (універсальна) профілактика*: Спрямована на весь дитячий колектив, незалежно від того, чи були в ньому зафіксовані випадки цькування. Її головна мета – не допустити виникнення булінгу шляхом формування у дітей високого рівня емоційного інтелекту, емпатії, толерантності та навичок асертивної (впевненої та ненасильницької) поведінки.

2. *Вторинна (селективна) профілактика:* Орієнтована на «групи ризику» – колективи, де вже спостерігається високий рівень напруги, часті міжособистісні конфлікти, або на дітей, які мають індивідуальні схильності до агресивної чи віктимної поведінки. Мета цього рівня – зупинити ескалацію конфлікту на ранніх стадіях.

3. *Третинна (індикативна) профілактика (інтервенція):* Здійснюється безпосередньо після факту виявлення булінгу. Її мета – зупинити насильство, надати психологічну допомогу жертві, провести корекційну роботу з булером та відновити здоровий мікроклімат у класі.

Для досягнення сталих результатів соціальний працівник повинен фокусувати основні зусилля саме на первинній та вторинній профілактиці, використовуючи різноманітні форми роботи.

Залежно від кількості залучених учасників, форми роботи з дитячим колективом поділяються на індивідуальні, групові та масові. Як зазначає Лях Т., оскільки булінг є груповим феноменом, *групова форма роботи* визнається найбільш ефективною [16]. Вона дозволяє соціальному працівнику працювати не з окремою дитиною, а з системою взаємин. Групова динаміка, що виникає під час занять, стає інструментом для зміни соціальних норм: діти вчаться взаємодіяти, розуміти кордони одне одного та формують спільні правила безпеки.

Сучасний арсенал соціального працівника включає широкий спектр методів профілактичної роботи з дитячим колективом, які можна об’єднати у кілька великих блоків:

1. Інформаційно-просвітницькі методи.

Хоча традиційні лекції визнані малоефективними, інформування залишається базовим етапом превенції. Сучасний підхід вимагає використання інтерактивних форматів:

- *Відеолекторії та кінотренінги:* Перегляд та спільне обговорення художніх або соціальних короткометражних фільмів про булінг (наприклад, фільм «Чудо» або соціальні ролики ЮНІСЕФ). Цей метод дозволяє дітям безпечно дистанціюватися від власних проблем, проєктуючи їх на героїв фільму, і водночас розвиває здатність до емпатії (співпереживання) [1].
- *Інформаційні кампанії (флешмоби, челенджі):* Оскільки, значна частина цькування відбувається онлайн, ефективним є залучення дітей до створення позитивного антибулінгового контенту у соціальних мережах

(наприклад, розробка постерів або TikTok-відео на тему «Кібербезпека» або «Мій клас – територія без образ»).

2. Соціально-психологічний тренінг (СПТ).

Тренінг є провідним та найбільш потужним методом соціальної роботи. На відміну від уроку, де транслюються знання, тренінг спрямований на формування та відпрацювання конкретних поведінкових навичок [3]. Профілактичний антибулінговий тренінг має бути сфокусований на таких аспектах:

- *Розвиток комунікативної компетентності:* навчання технікам «Я-висловлювання» (як говорити про свої образи, не звинувачуючи іншого) та активному слуханню.
- *Згуртування колективу (Тімбілдінг):* вправи на довіру та співпрацю, де успіх групи залежить від вкладу кожного учасника. Це руйнує соціальну ізоляцію окремих учнів і формує відчуття «Ми».
- *Робота зі свідками:* Як довело дослідження, 74% учнів є пасивними спостерігачами. Тренінгові вправи мають спеціально навчати дітей алгоритмам безпечного втручання: як підтримати жертву без загрози для себе, як покликати дорослих, як сказати булеру «стоп», не провокуючи бійку [17].

3. Ігрові методи та Форум-театр.

- *Рольові ігри:* Дозволяють дітям «приміряти» на себе різні соціальні ролі. Наприклад, булеру пропонується відіграти роль жертви, щоб відчути емоції відторгнення, а пасивному спостерігачу – роль захисника.
- *Технологія «Форум-театр»:* Це інноваційний метод інтерактивної роботи, створений Боалем А. Суть полягає у розігруванні соціальним працівником або волонтерами короткої сценки з ситуацією булінгу, яка обривається на найгострішому моменті. Після цього глядачі (діти) мають право зупинити дію словом «Стоп», вийти на сцену, замінити одного з акторів (зазвичай жертву або свідка) і запропонувати власний варіант поведінки, який допоможе вирішити конфлікт без насильства [16].

Цей метод є надзвичайно ефективним для пошуку реальних стратегій виходу з кризових ситуацій.

4. Відновлювальні практики (Шкільна медіація).

Медіація – це процес вирішення конфлікту за допомогою нейтральної третьої сторони (медіатора). У контексті профілактики булінгу надзвичайно перспективним є створення так званих «Служб порозуміння однолітків». Соціальний працівник навчає групу активних, емпатійних учнів-старшокласників навичкам безконфліктного спілкування. Ці підлітки-медіатори допомагають своїм однолітками вирішувати дрібні сварки та непорозуміння ще до того, як вони переростуть у систематичний булінг. Ефективність цього методу полягає в тому, що підлітки довіряють однолітками значно більше, ніж дорослим [15]. (Варто наголосити: медіація використовується лише для конфліктів і є суворо забороненою на етапі вже сформованого важкого булінгу, оскільки там немає рівності сторін).

5. Арт-терапевтичні методи.

Використання мистецтва (малювання, ліплення, створення колажів) дозволяє екологічно і безпечно вивільнити накопичену агресію та тривожність. Метод ідеально підходить для роботи з молодшими підлітками. Створення спільного «Колажу класу» чи «Карти безпеки нашої школи» розвиває навички невербальної комунікації та дозволяє соціальному працівнику здійснити приховану діагностику мікроклімату (наприклад, побачити, кого з дітей колектив малює осторонь від усіх) [25].

Профілактична робота соціального працівника з дитячим колективом має бути систематичною, безперервною та технологічною. Розуміючи, що булінг – це хвороба всього колективу, фахівець повинен використовувати комплекс інтерактивних, тренінгових та відновлювальних методів. Головним завданням цих методів є не залякування дітей покараннями, а розвиток їхнього емоційного інтелекту, зміна пасивної позиції спостерігачів на позицію активних захисників і формування в групі стійкої культури нетерпимості до будь-яких проявів насильства.

3.2. Розробка та обґрунтування соціально-педагогічної програми профілактики булінгу (на прикладі закладу освіти)

Спираючись на результати емпіричного дослідження, які засвідчили високий рівень латентності булінгу, домінування кібербулінгу, пасивність більшості свідків та дефіцит професійної готовності педагогів, можна зробити висновки про неефективність епізодичних, несистемних заходів. Вирішення проблеми вимагає впровадження цілісної, довгострокової та структурованої системи взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу.

З цією метою було розроблено комплексну соціально-педагогічну програму профілактики булінгу «Екосистема поваги: школа без насильства», адаптовану для впровадження на базі закладів загальної середньої освіти.

Паспорт соціально-педагогічної програми

- Цільова аудиторія: учні 6–8 класів (вік 11–14 років) – як основна цільова група; педагоги та батьки – як додаткові (супутні) цільові групи.
- Тривалість реалізації: 3 місяці, що включає 10 тренінгових занять для підлітків, 2 семінари для педагогів та 1 інтерактивний лекторій для батьків.
- Мета програми: створення екологічно безпечного, підтримуючого освітнього середовища шляхом формування у підлітків навичок емоційного інтелекту, асертивної поведінки, нульової толерантності до насильства та переведення свідків із пасивної позиції в позицію активних захисників.
- Концептуальні принципи: системність (охоплення всіх учасників), добровільність, конфіденційність, безоціночність, принцип «рівний – рівному».

Структура та етапи реалізації програми

Реалізація програми здійснюється соціальним педагогом (або шкільним психологом) і передбачає чотири послідовні етапи:

Етап 1. Діагностично-підготовчий (Тривалість: 1-2 тижні).

Завдання: Визначення початкового рівня проблеми та підготовка підґрунтя для втручання.

Зміст роботи: Проведення стартового анонімного анкетування (за адаптованою методикою Олвеуса Д., яка була використана в емпіричному дослідженні), соціометрії для виявлення «ізольованих» дітей та неформальних лідерів. На цьому етапі також відбувається інформування адміністрації та збір згод від батьків на участь дітей у тренінгах.

Етап 2. Просвітницько-профілактичний (робота з дорослими) (Тривалість: 2 тижні).

Дослідження виявило, що 80% вчителів не знають правових алгоритмів реагування, а 45% схильні до звинувачення жертви. Тому робота з дітьми не має сенсу без попереднього навчання дорослих [12].

Зміст роботи:

- *Для педагогів:* Тренінг-семінар «Булінг: правові алгоритми та кризова інтервенція». Мета – подолати стереотипи, навчити вчителів розпізнавати кібербулінг, ознайомити з Наказом МОН № 1646 (алгоритм дій при виявленні факту цькування).
- *Для батьків:* Інтерактивний онлайн-лекторій «Моя дитина в безпеці: як розпізнати, що дитина стала жертвою або агресором». Основний акцент робиться на ознаках зміни поведінки дитини та правилах кібербезпеки вдома.

Етап 3. Активний тренінговий (робота з підлітками) (Тривалість: 6-8 тижнів).

Це ядро програми. Заняття проводяться у формі соціально-психологічного тренінгу (СПТ) один раз на тиждень (тривалість 1-1,5 години) у позаурочний час або під час годин класного керівника. Наповнення тренінгового блоку розділено на три логічні модулі:

- *Модуль 1. «Групова згуртованість та кордони» (Заняття 1-3).*

Мета: зниження напруги, знайомство з правилами тренінгу, формування базової довіри.

Практика: використовуються вправи на командоутворення (тімбілдінг). Наприклад, вправа «Павутина» (переплетення ниткою), що візуалізує, як дії однієї людини впливають на весь колектив. Формується поняття «особистих кордонів» – діти вчаться казати «Ні» без агресії, використовуючи техніку «Я-висловлювань» («Мені неприємно, коли ти береш мої речі без дозволу») [3].

- *Модуль 2. «Анатомія булінгу та кібербулінгу» (Заняття 4-6).*

Мета: розвіяти міф про те, що булінг – це «просто жарт», навчитися ідентифікувати різні форми насильства.

Практика: обговорення відмінностей між конфліктом і булінгом. Особлива увага приділяється цифровому насильству (оскільки 42% вибірки страждає саме від нього). Проводиться практична вправа «Цифровий слід»: діти аналізують змодельовані профілі в соцмережах та вчаться блокувати хейтерів, скаржитися на неприйнятний контент, не поширювати плітки у загальнокласних чатах (Viber/Telegram) [18]. Використовується перегляд соціальних роликів із подальшим рефлексивним обговоренням почуттів жертви.

- *Модуль 3. «Сила спостерігача: від пасивності до захисту» (Заняття 7-10).*

Мета: деконструкція булінг-структури шляхом мобілізації спостерігачів (робота із 74% пасивної більшості).

Практика: використовується метод «Форум-театру». Соціальний працівник пропонує групі кейс (ситуацію цькування), учасники розігрують її, після чого шукають конкретні фрази та дії, якими свідок може зупинити агресора. Відпрацьовуються безпечні алгоритми втручання: як відвернути увагу булера, як відвести жертву в сторону, як анонімно повідомити дорослих, не отримавши тавро «стукача» [16]. На фінальному занятті створюється спільна «Декларація безпеки нашого класу», яку підписують усі учасники.

Етап 4. Аналітико-рефлексивний (Тривалість: 1-2 тижні)

Завдання: Оцінка ефективності впровадженої програми та закріплення результатів.

Зміст роботи: Повторне (вихідне) анонімне анкетування учнів за тією ж методикою Олвеуса. Порівняння результатів «до» і «після». Проведення підсумкового круглого столу з педагогами.

Обґрунтування ефективності та очікувані результати програми.

Наукове та практичне обґрунтування запропонованої програми полягає у її відповідності сучасним соціокультурним реаліям підлітків. Програма не використовує методів залякування чи прямого тиску на булерів, які зазвичай викликають лише спротив. Натомість вона працює через механізм «м'якого впливу» – зміну групових цінностей [36].

За умови систематичної та фахової реалізації програми «Екосистема поваги» очікуються такі результати:

1. *Кількісні:* зниження загального рівня проявів насильства в класі на 30–40%; зменшення відсотка пасивних спостерігачів; підвищення рівня звернень по допомогу до соціального педагога / психолога.

2. *Якісні:* формування в учнівському колективі атмосфери емпатії та взаємопідтримки; підвищення рівня емоційного інтелекту; оволодіння навичками цифрової гігієни (захисту від кібербулінгу); підвищення правової та психологічної компетентності педагогічного складу щодо ідентифікації та вирішення конфліктів.

Таким чином, розроблена соціально-педагогічна програма є цілісним інструментом, готовим до імплементації в діяльність соціальних педагогів закладів загальної середньої освіти для системної профілактики булінгу.

3.3. Практичні рекомендації для фахівців, батьків та дітей щодо протидії булінгу та кібербулінгу

Успішна профілактика та подолання булінгу в дитячому середовищі не може бути відповідальністю лише одного соціального працівника чи

психолога. Як довело дослідження, булінг – це системна проблема, вирішення якої вимагає консолідації зусиль усіх суб'єктів екосистеми дитини: школи, сім'ї та самих учнів. На основі результатів емпіричного дослідження та розробленої профілактичної програми, було сформовано комплекс практичних рекомендацій, адаптованих для кожної цільової групи.

1. Рекомендації для фахівців (соціальних працівників, педагогів, адміністрації закладів освіти)

Професійна позиція вчителя та соціального педагога є визначальною у формуванні шкільного клімату. Для ефективної протидії насильству фахівцям рекомендується дотримуватися таких алгоритмів:

1.1. Відмова від стратегії замовчування та «згладжування» конфліктів. Будь-який сигнал про цькування має бути ретельно перевірений. Педагогам категорично забороняється ігнорувати скарги дітей або використовувати фрази на кшталт «самі розберетеся» чи «не звертай уваги». Це формує у жертви завчену безпорадність [17].

1.2.Чітке дотримання правового алгоритму (Наказ МОН № 1646). У разі виявлення факту булінгу педагог зобов'язаний письмово повідомити керівника закладу. Неприпустимо намагатися вирішити проблему важкого цькування виключно силами класного керівника без залучення спеціальної комісії, психолога та ювенальної поліції.

1.3. Заборона на примусову медіацію. Фахівці повинні пам'ятати фундаментальне правило: при булінгу не можна застосовувати медіацію (примирення сторін у кабінеті), оскільки між агресором і жертвою існує дисбаланс влади. Жертва під час такої зустрічі зазнає повторної травматизації. Робота з булером та жертвою на етапі інтервенції завжди проводиться окремо [15].

1.4. Робота зі спостерігачами як пріоритет. Виховні бесіди слід спрямовувати не лише на ініціаторів, а на весь клас. Завдання фахівця – пояснити свідкам, що їхня мовчазна згода або «лайки» в соцмережах роблять

їх співучасниками правопорушення. Слід заохочувати модель поведінки «активного захисника».

1.5. Розвиток цифрової компетентності. Оскільки понад 40% випадків – це кібербулінг, соціальний педагог повинен бути обізнаним із функціоналом популярних молодіжних платформ (TikTok, Instagram, Telegram), щоб могти навчити дітей інструментам блокування та подачі скарг на деструктивний контент [18].

2. Рекомендації для батьків

Сім'я є першим буфером психологічної безпеки дитини. Завдання батьків – вчасно помітити проблему та надати правильну підтримку, уникаючи звинувачень.

2.1. Моніторинг маркерів (ознак) булінгу. Батькам слід бути уважними до різких змін у поведінці дитини. Ознаками того, що дитина стала жертвою, можуть бути: психосоматичні скарги перед походом до школи (болі в животі, нудота без медичних причин), порушення сну, втрата особистих речей, небажання розповідати про шкільні справи, видалення своїх сторінок із соцмереж [1].

2.2. Правильна комунікація під час розкриття проблеми. Якщо дитина зізналася, що її цькують, перша реакція батьків має бути підтримуючою: «Я тобі вірю», «Ти в цьому не винен/не винна», «Ми впораємося з цим разом». Категорично забороняється застосовувати віктімблеймінг («Чим ти їх спровокував?», «Треба було дати здачі»).

2.3. Конструктивна взаємодія зі школою. При виявленні проблеми батькам жертви не рекомендується самостійно йти «розбиратися» з булером чи його батьками – це лише загострить конфлікт. Необхідно написати офіційну заяву на ім'я директора школи з вимогою скликати Комісію.

2.4. Цифрова гігієна та профілактика кібербулінгу. Батькам важливо обговорювати з дітьми правила безпеки в інтернеті з раннього віку. Дитина має знати базове правило: усе, що потрапляє в мережу, залишається там

назавжди. Батьки повинні навчити дитину не ділитися інтимними фотографіями, паролями та геолокацією навіть із найближчими друзями [36].

3. Рекомендації для дітей та підлітків

Найважливішою ланкою профілактики є навчання самих дітей навичкам психологічної самооборони та емпатії.

3.1. Правила для тих, хто став мішенню (жертвою):

Не мовчи. Звернення по допомогу до дорослого, якому ти довіряєш (батьки, улюблений вчитель, старший брат/сестра, Національна дитяча гаряча лінія 116 111) – це не «стукацтво», а єдиний спосіб захистити своє здоров'я.

Збирай докази. Якщо цькування відбувається в інтернеті, не поспішай видаляти образливі повідомлення. Роби скріншоти екрану, зберігай аудіоповідомлення та посилання на сторінки кривдників. Це стане головним доказом для школи та поліції [1].

Використовуй технічні фільтри. Блокуй акаунти булерів, обмежуй коментарі на своїй сторінці, скаржся адміністраторам соцмереж на мову ворожнечі.

3.2. Правила для свідків (спостерігачів):

Не підтримуй агресора. Відпишись від груп, де цькують однокласника, не став «лайки» під образливими мемами, не смійся, коли когось принижують у класі. Твоя відсутність реакції послаблює булера.

Використовуй правило «відволікання». Якщо ти боїшся відкрито заступитися за жертву, спробуй змінити фокус уваги: голосно щось запитай, поклич жертву кудись піти («Ходімо, тебе шукав вчитель»).

Підтримай наодинці. Якщо ти не зміг втрутитися під час конфлікту, підійди до жертви після нього або напиши повідомлення: «Я бачив, що сталося. Це було несправедливо. Ти як?». Це допоможе дитині не відчувати себе повністю ізольованою від світу [25].

Висновки до третього розділу

Сучасна соціальна робота з подолання булінгу вимагає відмови від застарілих лекційно-каральних методів на користь інтерактивних, тренінгових та відновлювальних практик. Пріоритетом є розвиток емоційного інтелекту, навичок екологічної комунікації та групової згуртованості.

Ефективність профілактичної роботи неможлива без чіткого алгоритму дій для всіх учасників освітнього процесу. Запропоновані практичні рекомендації створюють єдину систему координат для педагогів (дотримання правових алгоритмів, заборона примусової медіації), батьків (підтримка без віктімблеймінгу, контроль цифрової гігієни) та дітей (навички самозахисту та активного втручання).

Впровадження запропонованих технологій, програми та рекомендацій у практику закладів загальної середньої освіти дозволить суттєво знизити рівень агресії, підвищити індекс соціального благополуччя учнів та створити по-справжньому безпечне, інклюзивне освітнє середовище.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та практичне вирішення актуальної соціально-педагогічної проблеми – розробки ефективних технологій та комплексної програми профілактики булінгу в дитячому та підлітковому середовищі. Результати проведеного дослідження дають підстави зробити такі висновки:

1. Розкрито сутність, причини та види булінгу в сучасному дитячому середовищі. Встановлено, що булінг (цькування) докорінно відрізняється від звичайного міжособистісного конфлікту. Це цілеспрямована, систематична агресивна поведінка, яка базується на асиметрії влади (фізичної, соціальної або психологічної) і має на меті приниження та підкорення жертви. Доведено, що булінг є багаторівневим явищем, причини якого лежать на перетині індивідуальних психологічних особливостей, дисфункцій сімейного виховання та недоліків організації шкільного мікроклімату.

2. Схарактеризовано соціально-психологічний портрет учасників булінгу та проаналізовано нормативно-правову базу протидії цьому явищу. Доведено, що булінг є груповим феноменом, структура якого складається з трьох ключових елементів: агресорів (булерів), які мають високу потребу у владі та низьку емпатію; жертв, які відрізняються підвищеною віктимністю та тривожністю; і свідків (спостерігачів), які є найчисленнішою групою. Саме від реакції свідків залежить ескалація або припинення насильства. Аналіз нормативно-правової бази показав, що українське антибулінгове законодавство (зокрема, запровадження адміністративної відповідальності за статтею 173-4 КУпАП) надає достатньо юридичних важелів для покарання винних, проте інструменти правового примусу працюють лише з наслідками, вимагаючи впровадження превентивних соціально-педагогічних технологій.

3. Проведено емпіричне дослідження рівня поширеності булінгу та готовності соціального середовища до реагування на нього. За результатами емпіричного дослідження виявлено високий рівень латентності проблеми та

трансформацію форм насильства. Опитування учнів засвідчило, що 68% підлітків стикалися з булінгом протягом останнього року. Зафіксовано стрімкий перехід агресії у віртуальний простір. Кібербулінг становить 42% від усіх випадків. Виявлено критично низький рівень довіри до дорослих: лише 12% жертв готові звертатися до фахівців школи, а 74% колективу займають позицію «пасивних спостерігачів». Аналіз готовності педагогів засвідчив дефіцит практичних навичок кризової інтервенції: значна частина вчителів не розпізнає прихованих форм цькування, схильна до звинувачення жертви та намагається вирішувати проблему неефективними методами (шляхом примусового примирення).

4. *Розроблено та теоретично обґрунтовано програму соціально-педагогічної профілактики булінгу.* Доведено, що ефективна профілактика має базуватися на інтерактивних, тренінгових та відновлювальних формах роботи, а не на лекційно-каральних. Запропонована програма розрахована на 3 місяці та має комплексний характер. Її інноваційність полягає у зміщенні фокусу з індивідуальної роботи з «порушником» на роботу з усім класом – навчання свідків алгоритмам безпечного втручання (Bystander Intervention), розвиток емоційного інтелекту, формування навичок цифрової гігієни та проведення обов'язкового попереднього навчання для педагогів і батьків.

5. Сформульовано практичні рекомендації для суб'єктів соціальної роботи. Надано чіткі алгоритми дій для фахівців закладів освіти щодо дотримання правових протоколів та заборони використання медіації на етапі активного булінгу. Розроблено поради для батьків щодо ідентифікації маркерів віктимної поведінки та екологічної підтримки дитини, а також правила самооборони та цифрової безпеки для самих підлітків.

Дослідження не претендує на вичерпність висвітлення проблеми. Перспективним буде вивчення впливу соціальних мереж та онлайн-ігрових платформ на поширення цькування; аналіз гендерних, вікових та культурних особливостей проявів булінгу; порівняння українського досвіду протидії булінгу з європейськими та світовими практиками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєнкова В. Л. Булінг та кібербулінг у дитячому середовищі: як розпізнати та як діяти. Київ : ЮНІСЕФ, 2022. 54 с.

2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 208 с.

3. Богданова І. М. Соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладах загальної середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості*. 2023. № 75. С. 112–118.

4. Бойко А. М., Коваленко О. В. Профілактика кібербулінгу серед підлітків методами соціальної роботи. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. 2023. Вип. 2. С. 44–51.

5. Волкова О. В. Технології соціально-психологічного тренінгу в роботі з підлітками-агресорами. *Практична психологія та соціальна робота*. 2021. № 4. С. 23–29.

6. Гринько В. І. Роль медіації у вирішенні шкільних конфліктів та подоланні наслідків булінгу. *Соціально-правові студії*. 2024. Вип. 1. С. 88–95.

7. Гуменюк Л. Й., Бреус А. О. Психологічні причини шкільного цькування: соціально-педагогічний аспект. *Науковий вісник*. 2024. № 2. С. 67–75.

8. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20 (дата звернення: 01.05.2026).

9. Звєрєва І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. Київ : Університетська книга, 2019. 536 с.

10. Зубріна Ю. С. Взаємодія соціального педагога з батьками щодо профілактики насильства. Харків : ХНПУ, 2022. 140 с.

11. Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб. Київ : Каравела, 2021. 364 с.

12. Коляда Н. М. Технології соціально-педагогічної роботи з протидії насильству в дитячому середовищі : навч. посіб. Умань : Візаві, 2021. 210 с.

13. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 01.05.2026).

14. Корнієнко О. В. Булінг: причини, наслідки, профілактика. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. Вип. 1 (10). С. 45–52.

15. Кравченко О. О. Супервізія та медіація як технології подолання шкільних конфліктів. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 45. С. 88–93.

16. Лях Т. Л. Методи соціальної роботи у сфері захисту прав дітей. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 280 с.

17. Максименко С. Д. Психологія агресивної поведінки дітей та підлітків : підручник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2021. 340 с.

18. Мартинюк І. В. Кібербулінг як новітня загроза психологічній безпеці підлітків. *Психологія і суспільство*. 2024. № 1. С. 56–63.

19. Мельникова О. М. Профілактика дитячого боулінгу. *Габітус*. 2021. Вип. 21. С. 88–91.

20. Мілінчук С. Булінг як актуальна проблема соціальної роботи: шкільне середовище. *Humanitas.* 2021. Вип. 2. С. 24–29.

21. Муліка К. М. Конфліктологічна компетентність вчителя як умова ефективної профілактики та вирішення ситуацій боулінгу. *Габітус*. 2021. Вип. 22. С. 139–146.

22. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або віртуальна агресія: способи розпізнання і захист дитини. Київ : Главник, 2020. 112 с.

23. Олвеус Д. Булінг у школі: що ми знаємо і що можемо зробити / пер. з англ. Київ : Освіта, 2019. 150 с.

24. Педорич А. В. Соціально-педагогічна робота щодо профілактики булінгу серед неповнолітніх у закладах освіти. *Наук. вісник Сіверщини. Серія : Освіта. Соціальні та поведінкові науки.* 2022. № 2. С. 187–201.

25. Песоцька Ю. Технології створення безпечного освітнього середовища. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9, No. 1. P. 91–100.

26. Петрочко Ж. В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічний супровід. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2022. № 3. С. 14–22.

27. Пилипенко Ю. Актуальні проблеми та способи протидії булінгу в освітньому середовищі початкової школи. Освіта і соціальна робота як ресурси розвитку особистості й суспільства : матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Чернівці, 2025. С. 131–134.

28. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19 (дата звернення: 28.04.2026).

29. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами). *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 28.04.2026).

30. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14 (дата звернення: 28.04.2026).

31. Романова Н. Ф. Профілактика насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. Київ : Наш час, 2021. 195 с.

32. Салміваллі К. Групова динаміка шкільного цькування: роль спостерігачів. *Психологія сьогодні*. 2020. № 5. С. 34–41.

33. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічний стан української молоді: виклики сучасності. *Вісник НАПН України*. 2023. № 4. С. 45–53.

34. Ткачук М. Булінг як причина тривожності у підлітковому віці. Актуальні проблеми психічного здоров’я : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. студент. інтернет-конф. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023. С. 191-193.

35. Третяк О. Психолого-педагогічна протидія булінгу у середовищі учнів початкової школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2021. Вип. 25(2). С. 173–186.

36. Трубавіна І. М. Проблеми надання соціальних послуг сім'ям із дітьми, що опинилися в складних життєвих обставинах. Харків : ХНПУ, 2022. 185 с.

37. Фалинська З. З. Формування емоційного інтелекту підлітків як засіб профілактики конфліктів. *Освітній простір*. 2023. № 12. С. 102–108.

38. Харківська А. А. Запобігання булінгу в закладах загальної середньої освіти: сучасний стан проблеми. *Наук. журн. Хортицької національної академії. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2021. Вип. 1. С. 193–205.

39. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в умовах сучасних викликів. Старобільськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2021. 250 с.

40. Чабан К. П. Явище булінгу в закладах середньої освіти. Креативний простір. 2023. № 14. С. 8–9.

41. Чуйко О. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2024. 215 с.

42. Шапошникова І. В. Стратегії протидії булінгу на рівні територіальних громад. *Соціальні технології*. 2025. № 2. С. 34–41.

43. ЮНІСЕФ. Зупинити булінг: посібник для батьків та педагогів. Київ, 2023. URL: https://www.unicef.org/ukraine/stop-bullying (дата звернення: 12.05.2026).

44. Hinduja S., Patchin J. W. Cyberbullying: Identification, Prevention, and Response. *Cyberbullying Research Center*, 2022. URL: https://cyberbullying.org (дата звернення: 27.04.2026).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Опитувальник OLWEUS для здійснення моніторингу в закладі освіти

1. Наскільки тобі подобається у школі? a) Дуже не подобається b) Не подобається c) Не можу визначитись d) Подобається e) Дуже подобається

2. Ти хлопець чи дівчина? a) Хлопець b) Дівчина

3. Скільки хороших друзів у тебе є в класі? a) Жодного b) Один хороший друг c) 2-3 хороших друзів d) 4-5 хороших друзів e) 6 та більше хороших друзів

4. Як часто тобі доводилося переживати знущання над собою у школі за останні кілька місяців? a) Наді мною не знущалися b) Один чи два рази c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

5. Мені давали образливі прізвиська, насміхалися або дражнили так, що мене це зачіпало. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

6. Інші учні навмисно не залучали мене у спільні події, виключали мене зі свого кола друзів або повністю ігнорували мене. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

7. Мене штовхали, лупцювали, штурхали або навмисне залишали у закритому приміщенні. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

8. Інші учні оббріхували мене або розпускали плітки з метою погіршити ставлення оточуючих до мене. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

9. У мене забирали, пошкоджували речі або гроші. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

10. Мене залякували або примушували робити речі, які я не хочу. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

11. З мене знущалися, насміхаючись над моєю расою або кольором шкіри. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

12. З мене знущалися, використовуючи образливі прізвиська, насмішки або жести с сексуальним підтекстом. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

12а. З мене знущалися, застосовуючи телефон або комп'ютер для передавання злих або образливих повідомлень, картинок, дзвінків та повідомлень інших форматів. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

12б. Якщо з тебе знущалися по телефону або через інтернет, то як це відбувалося? a) Тільки по телефону b) Тільки через інтернет c) Обидва варіанти

13. Наді мною знущалися іншим чином. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

14. У якому(их) класі(ах) вчаться учні, які знущалися над тобою? a) У моєму класі b) У іншому класі з моєї паралелі c) У старших класах d) У молодших класах e) У різних класах

15. До знущань вдавалися дівчата чи хлопці? a) В основному, 1 дівчина b) Декілька дівчат c) В основному, 1 хлопець d) Декілька хлопців e) І хлопці, і дівчата

16. Яка кількість учнів зазвичай брала участь у знущаннях? a) В основному, 1 учень b) 2-3 учня c) 4-9 учнів d) Понад 9 учнів e) Різні учні з різних класів

17. Як довго тривало знущання? a) 1 або 2 тижні b) Приблизно місяць c) Приблизно півроку d) Приблизно рік e) Декілька років

18. Де над тобою знущалися? a) На спортивному майданчику b) У коридорах та на сходах c) У класі (у присутності вчителя) d) У класі (за відсутності вчителя) e) У туалеті f) У спортзалі g) У їдальні h) На шляху до школи або з неї i) На зупинці транспорту j) У шкільному автобусі k) В іншому місці у школі

19. Чи казав(ла) ти комусь в останні декілька місяців, що над тобою знущаються? a) Знущалися, але не казав(ла) b) Знущалися і казав(ла) Кому ти казав(ла)? a) Шкільному вчителю b) Іншому дорослому зі школи c) Комусь зі своїх батьків/опікунів d) Комусь зі своїх братів/сестер e) Комусь зі своїх друзів f) Комусь іншому

20. Як часто хтось із вчителів або дорослих намагається втрутитись та зупинити це, якщо над учнем знущаються у школі? a) Майже ніколи b) Рідко c) Іноді d) Часто e) Майже завжди

21. Як часто інші учні намагаються втрутитись та зупинити це, якщо над учнем знущаються у школі? a) Майже ніколи b) Рідко c) Іноді d) Часто e) Майже завжди

22. За останні кілька місяців чи звертався хтось із дорослих до представників школи, намагаючись зупинити знущання над тобою? a) Наді мною не знущалися b) Ні, ніхто не звертався до представників школи c) Так, одного разу зверталися d) Так, зверталися декілька разів

23. Коли ти бачиш, що знущаються над учнем твого віку, що ти думаєш або відчуваєш? a) Напевне, вони того заслуговують b) Не дуже їм співчуваю c) У деякій мірі співчуваю їм d) Дуже співчуваю та прагну допомогти

24. Як часто ти брав(ла) участь у знущанні над іншими учнями за останні декілька місяців? a) Не знущався(лася) над іншими b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

25. Я давав(ла) образливі прізвиська комусь з учнів, насміхався(лась) або дражнив(ла) так, щоб їх це зачіпало. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

26. Я навмисно не залучав(ла) когось конкретного у спільні події, виключали їх зі свого кола друзів або повністю ігноруючи. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

27. Я штовхав(ла), лупцював(ла), штурхав(ла) або навмисне залишав(ла) когось у закритому приміщенні. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

28. Я розпускав(ла) плітки про когось з метою погіршити ставлення оточуючих до них. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

29. Я забирав(ла), псував(ла) чиїсь речі або гроші. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

30. Я залякував(ла) або примушував(ла) когось робити речі, які вони не хотіли робити. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

31. Я знущався(лась) над кимось, насміхаючись над їх расою або кольором шкіри. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

32. Я знущався(лась) над іншими, використовуючи образливі прізвиська, насмішки або жести с сексуальним підтекстом. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

32a. Я надсилав(ла) злі або образливі повідомлення, картинки, телефонував(ла) або інакше використовував(ла) телефон або комп'ютер. f) Такого не траплялося g) Траплялося раз або двічі h) 2-3 рази на місяць i) Приблизно раз на тиждень j) Декілька разів на тиждень

32б. Якщо ти знущався(лась) над кимось по телефону або через інтернет, то як це відбувалося? a) Тільки по телефону b) Тільки через інтернет c) Обидва варіанти

33. Я знущався(лась) над кимось іншим чином. a) Такого не траплялося b) Траплялося раз або двічі c) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

34. За останні кілька місяців чи говорив з тобою класний керівник або учителі стосовно твого знущання над кимось із учнів у школі? a) Не знущався(лась) над іншими b) Зі мною ніхто не говорив c) Так, одного разу говорили d) Так, говорили декілька разів

35. За останні декілька місяців чи говорили з тобою дорослі вдома стосовно твого знущання над кимось із учнів у школі? e) Не знущався(лась) над іншими f) Зі мною ніхто не говорив g) Так, одного разу говорили h) Так, говорили декілька разів

36. Чи вважаєш ти, що можеш приєднатися до знущання над учнем, який тобі не подобається? a) Так b) Так, можливо c) Я не знаю d) Ні, напевно, не стану e) Ні f) Точно ні

37. Як ти зазвичай реагуєш, якщо бачиш чи дізнаєшся, що над учнем твого віку знущається інший учень чи група учнів? a) Я такого ніколи не помічав(ла) b) Я долучаюсь до знущань c) Я такого не роблю, але вважаю це нормою d) Я просто спостерігаю за тим, що відбувається e) Я хотів би допомогти f) Я намагаюсь допомогти

38. Як часто тебе лякає ймовірність знущань над тобою іншими учнями школи? a) Ніколи b) Рідко c) Іноді d) Досить часто e) Часто f) Дуже часто

39. Загалом, як, на твою думку, твій класний керівник вплинув на припинення знущань в класі протягом останніх місяців? a) Дуже мало або ніяк b) Досить мало c) В деякій мірі вплинув d) Добре вплинув e) Дуже добре вплинув

40. Як би ти себе описав(ла)

ДОДАТОК Б

Анкета «Кібербулінг у моєму житті» (для учнів)

1. Твій вік/клас:_____

2. Чи є у тебе сторінки в соціальних мережах (Instagram, TikTok, Facebook) або месенджери (Viber, Telegram)?

- Так
- Ні

3. Чи отримував/отримувала ти образливі повідомлення, погрози або принизливі коментарі в інтернеті?

- Так, регулярно
- Так, декілька разів
- Ні, ніколи

4. Чи стикався/стикалася ти з тим, що твої фото/відео публікували без дозволу з метою висміяти або принизити?

- Так
- Ні

5. Хто найчастіше виступає ініціатором кібербулінгу?

- Однокласники
- Учні з інших класів/шкіл
- Незнайомі люди
- Не знаю

6. Чи створювали в мережі фейкові акаунти (сторінки-клони) від твого імені для цькування?

- Так
- Ні

7. Як ти реагуєш на кібербулінг?

- Блокую кривдника
- Відповідаю тим же
- Ігнорую
- Видаляю сторінку
- Розповідаю батькам/вчителям

8. Чи відчував/відчувала ти страх, тривогу або депресію через повідомлення в інтернеті?

- Так
- Ні

9. Чи відомі тобі випадки, коли кібербулінг переростав у фізичне насильство в реальному житті?

- Так
- Ні

10. До кого б ти звернувся/звернулася по допомогу, якби став/стала жертвою кібербулінгу?

- Батьки/родичі
- Друзі
- Вчителі/психолог
- Кіберполіція
- Ні до кого

ДОДАТОК В

Анкета для педагогів
«Оцінка безпеки освітнього середовища та готовність до протидії булінгу»

Запрошуємо Вас до участі у проведені опитування з проблеми насильства та цькування (булінгу). Уважно прочитайте запитання та варіанти відповідей. Подумайте і оберіть відповідь, яка відображає Ваші думки, ставлення, переконання. Будь-ласка, обраний Вами варіант відповіді на кожне з запитань підкресліть.

Вкажіть, будь-ласка, такі відомості про себе: вік ____, педагогічний стаж _____.

1.Як ви вважаєте, чи зросла кількість випадків насильства в освітньому середовищі протягом останніх 5 років?

а) так

б) ні

в) складно відповісти

2. Як би ви визначили ставлення один до одного дітей в групі, в якій Ви працюєте:

а) дружнє;

б) співчутливе;

в) вороже;

г) байдуже;

д) Ваш варіант_____

3. Ваше ставлення до насильства/булінгу (оберіть одну відповідь)

а) вважаю будь-яке насильство неприпустимим;

б) позитивно, якщо це самозахист;

в) можливе за певних обставин;

г) байдуже, якщо це мене не стосується;

д) не маю думки з цього приводу.

4. На вашу думку, ознаками насильства є (можна обрати декілька відповідей):

а) певні дії однієї людини стосовно іншої без її згоди,

б) заподіяння шкоди психічному здоров'ю,

в) заподіяння матеріальної шкоди,

г) заподіяння шкоди фізичному здоров'ю,

д) приниження почуття честі та гідності,

е) образливі дії, приниження за ознакою статі,

є) ваш варіант _____

5. Як часто у групі, в закладі виникають конфлікти між (дайте відповідь у кожному рядку)

	Твердження	Так часто	Інколи	Ні ніколи	Складно відповісти
а)	Хлопцями – дівчатами				
б)	Хлопцями – хлопцями				
в)	Дівчатами – дівчатами				
г)	Педагогами – батьками				
д)	Педагогами – педагогами				
е)	Педагогами – адміністрацію				

6. На вашу думку, хто найчастіше виступає булером (кривдником) (множинний вибір можливий)

а) хлопці;

б) дівчата;

в) діти, які мають лідерські якості;

г) булером може бути будь-хто;

д) діти, які фізично слабкіші;

е) важко відповісти;

є) ваш варіант _____

7. На вашу думку, хто найчастіше потерпає від булінгу (множинний вибір можливий):

а) хлопці;

б) дівчата;

в) діти, які фізично слабкіші;

г) діти, які мають лідерські якості;

д) важко відповісти

8. Визначте, які з наведених дій стримують зниження кількості випадків насильства в освітньому середовищі:

Дії	так	ні	складно відповісти
Проведення систематичних просвітницьких заходів з дітьми та батьками			
Покращення мікроклімату в групі			
Посилення відповідальності батьків з виховання дітей			